

УДК 821.161.2-1 Шевченко (043.5)

БІГУН О. А.

ХУДОЖНЯ КОНЦЕПТОСФЕРА САКРАЛЬНОГО В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

*Йдеться про семантику концептосфери сакрального у творчості Т. Шевченка. Аналізується релігійний контекст Шевченкового *sacrum'a*. Досліджується типологія концептів святості канонічної традиції в творах українського митця.*

Ключові слова: концептосфера, сакральне, християнська культура, Т. Шевченко.

За традицією, художньо-концептуальне відображення сакрального в українському літературному дискурсі переважно пов'язане з релігійним контекстом. Так, у Т. Шевченка основними носіями сакрального виступають Бог, Ісус Христос, Богородиця, святі, апостоли, мученики, ангели, віра, рай, храми, Біблія і т. п. Численні розвідки вчених стосовно релігійного світогляду засвідчують глибоке знання поетом Святого Письма, богослужбової літератури, творів отців Церкви західного та східного обрядів, агіографії, апокрифів тощо (Т. Бовсунівська, І. Даниленко, І. Ісіченко, В. Кречотень, Є. Нахлік, Д. Степовик, Г. Штонь, О. Яковина, В. Яременко, та ін.). Лектура Т. Шевченка сприяла художньому втіленню християнської топіки та надихала до творчої інтерпретації базових постулатів патристики. Семантичне багатство біблійних елементів Шевченкової поезики свідчить про креативну роль сакральних текстів у художніх візіях митця. Серед поетикальних конструктів значне місце займають біблійні топоси, як-от топос раю, розпінання, подвижництва, «божої кари», гріха і т.п. Проте особливим семіологічним змістом у творах поета вирізняється концептосфера святості, яка є предметом розгляду нашої статті.

Топос святості у Шевченкових творах І. Огієнко вважає сталою ознакою релігійного стилю поета: «Святий» для Шевченка – це все найкраще, любе, чеснотне. Це освячуючий епітет, для Шевченка як освячена вода, якою він освячує чеснотні речі» [4, 183]. Виразна риса топосу святості у творчості Т. Шевченка – це імпліцитне християнське світорозуміння, сформоване домінуванням християнсько-візантійської парадигми у вітчизняній духовній культурі. Художня картина світу поета насичена значною кількістю образів, носіїв сакрального. Цьому сприяло кілька важливих факторів, серед яких етнопсихологічний чинник, базований, як вважають вчені (М. Костомаров, І. Мірчук, Я. Ярема, В. Янів та ін.), на глибокій релігійності українців, що сягає своїм корінням ще арійських часів. Важливими є автобіографічний та культурно-історичний аспекти - зростання Т. Шевченка в умовах глибокого шанування християнських цінностей. Як відомо, релігійна література оточувала його від народження, формуючи світоглядну картину. Дитиною він слухав, як дід читає Біблію чи Четьї-Мінеї, про що залишилась згадка у поемі «Гайдамаки» (*«Бувало, в неділю, закривши Мінею, / По чарці з сусідом випивши тієї, / Батько діда просить, щоб той розказав / Про Коліївщину, як колись бувало»* [7, 187]). Значний вплив справляли відвідини церковних богослужінь, де майбутній поет мав можливість чути фрагменти Святого Письма, співи псалмів тощо (*«Через тиждень в Лебедині / У церкві співали: / Ісаїя, луй!»* [7, 179]). Згодом знайомство Шевченка-читача з текстами Біблії відбулося в дяківській школі, де за давньоруською ще традицією дітей вчили читати на Псалтирі та Часослові. Образи Святого Письма були предметом Шевченкової рецепції протягом усього життя. Правда, у творчій інтерпретації вони іноді виходили за межі сакрального, набираючи ознак профанного, бо саме у такий спосіб поет намагався повернути догматичним формулюванням первісний автентично-християнський характер.

Прийнято вважати, що до сфери сакрального належать, по-перше – надприродні істоти, що є об'єктом поклоніння в релігійному культі, по-друге – релігійні цінності (віресповідання, віровчення, таїнства, церква), по-третє – сукупність предметів, осіб, дій, текстів, що входять до релігійного культу [3, 499]. Вагомим сегментом сакрального поля Шевченкових творів виступають носії найвищої християнської ієрархії – Бог, Ісус Христос, Богородиця, ангели, архангели, архестратиги і т. п. Біблійні персонажі у творчій інтерпретації якщо і наділені рисами «народної агіології», однак не виходять за межі поняття канонічної святості, навіть якщо це і Бог, стосунки з яким у поета доволі складні й неоднозначні, про що зазначено у низці літературознавчих досліджень (І. Дзюба, І. Огієнко, В. Пахаренко, Є. Сверстюк, Д. Степовик, М. Шевченків, В. Яременко та ін.). Т. Шевченко щиро вболіває, що у людей склалося примітивне розуміння Божої сутності, він повстає проти «профанації» Бога земними інституціями, а особливо, Церквою. «Не приймає він (Шевченко. – О. Б.), – пише Л. Плющ, – «Верхотворця», розглінного бога, створеного по образу й подобию земних творців зла, злочинаючих, бога, розглінного в кіотах» [5, 249].

Зауважимо, що у мовній картині творів найпоширенішою лексемою у поетичних творах Т. Шевченка є *святий*. Прикметно, що саме за допомогою цієї семи поет вибудовує поле сакральної лексики, що активно корелює з релігійними, світськими, міфопоетичними та іншими смислами. Щодо релігійного аспекту, то семантичний зміст лексеми *святий* має характерну для середньовічного світогляду антропоморфність. Як зауважує В. Горський, «погляд на світ тут спрямовується із середини ззовні, від людини до універсуму.... Людина усвідомлює себе «мікрокосмосом» не у тому розумінні, що вона є одним з елементів «макрокосмосу». Вона сприймає себе як зменшену модель, що відтворює всесвіт. А тому й в образі святості центр уваги переноситься на особу –

носія святості, святого, який на рівні мікрокосмосу, в межах локального соціального світу уподібнюється Богові як втіленому сакральному началу в масштабах макрокосмосу» [2, 75]. Тобто, можна зробити висновок про те, що смислове навантаження поняття *святий* має первинну конотацію – Бог, і вторинну – уподібнення Богові, коли маємо на увазі носія святості.

У творах Т. Шевченка є яскраві приклади саме такої концептуалізації лексеми *святий*. Ось, рядки з поеми «Катерина»: *«Отаке-то на сім світі / Роблять людям люде! / Того в 'яжуть, того ріжуть, / Той сам себе губить... / А за віщо? Святий знає»* [7, 75] чи «Москалевої криниці»: *«...Моя душа! / Мій друже, мій брате! / Не згоріла, а осталась, / Тліє, й досі тліє! / І коли вона зотліє, / Коли одпочине? / Святий знає»* [8, 237-238]. В наведених прикладах лексема *святий* виконує функції номінатива з первинною конотацією «Бог», тобто *святий* як лексична одиниця не потребує включення до словосполучення чи іншої мовної структури, щоб передати смислове навантаження.

Ще один пласт лексеми *святий* відкривається при розгляді феномена людської святості, що у мовній картині Шевченкових творів передається субстантивованим прикметником. Порівняймо рядки з поеми «Невольник» (*«У Києві великому / Всіх святих благала»* [8, 298]), «Наймичка» (*«Піду помолюся / Усім святим у Києві, / Та й назад вернуся»* [7, 337]), «Неофіти» (*«А поки що з матерями / Алкідова мати / Пішла його зустрінути, / Святих привітати»* [8, 252]), «Відьма» (*«І жила собі святою, / Дівчат научала...»* [7, 270]). Якщо у перших прикладах ми бачимо усталені мовленнєві фразеологізми з чітким релігійно-християнським змістом, то в останньому цитуванні маємо метафоричне ототожнення зі святістю, уведення до зони сакральності головної героїні поеми, яка пройшла важкий шлях земних митарств, однак простила свого кривдника, ще й намагалася його лікувати. У цьому подвигу «прощення», вважає С. Росовецький, проступають механізми своєрідної Шевченкової

«канонізації» [6, 55]. І. Вільчинська вирізняє амбівалентну природу концепту «святості» у поетичній картині світу Т. Шевченка, вбачаючи в образі відьми з однойменної поеми проекцію сакрального на демонічне [1, 228].

Власне агіологічним сенсом поняття святості у творах Т. Шевченка забарвлені згадки про святих Києво-Печерської лаври – Антонія Печерського, Йоанна Многостраждального, Марка Печерника, Миколу Святошу, Мойсея Угрина, Нестора Літописця, чий духовний подвиг не викликає у поета й тіні сумнівів. Загальновідомо, що серед його лектури був «Києво-Печерський патерик», що й став, вірогідно, джерельною базою розуміння людської святості. Насамперед, в образі святого Т. Шевченко бачив людину, яка демонструє ідеал моральності як норму життя, відкриваючи шлях до Царства Небесного. Так, в його творах трапляються приклади «перегляду» усталених канонів щодо офіційного проголошення святими царя Давида (*«Що цар якийсь-то свині нас / Та дружню жінку взяв до себе, і А друга вбив. Тепер на небі»* («Кавказ») [7, 345]) чи князя Володимира (*«Владимир князь перед народом / Убив старого Рогволода / <...> / ...І растлі ю. / Тую Рогніду молодую. / І прожене ю, і княжна / Блукає по світу одна, / Нічого з ворогом не вдіє. / Так отакії-то святії / Оті царі»* («Царі») [8, 81]). Натомість до сану святих поет зараховує головну героїню з вищезгаданої поеми «Відьма», безіменну покритку з поезії *«У нашім раї на землі...»* (*«А ти, / Великомученице? Села / Минаєш, плачучи, вночі»* [8, 194]), неканонізованого Яна Гуса – *«чеха, святого, великого мученика»* («Єретик») [7, 289]), рідну сестру (*«Моя єдина сестра! / Многостраждальниця святая!»* («Сестрі») [8, 308]), поета М. Лермонтова (*«Де ж ти? / Великомучениче святий? / Пророче божий? Ти меж нами, / Ти, присносуций, всюди з нами / Витаєш ангелом святим»* («Мені здається, я не знаю...») [8, 220–221]), іменитих та безіменних борців за волю України – козаків (*«Як сотнями в кайданах гнали / В Сибір*

невольників святих...» («Юродивий») [8, 260]) і т.д. Саме ці особи, на думку поета, заслужили «причислення до лику святих». Однак, якщо для формальної канонізації святого для класичної візантійської традиції необхідні духовні подвиги і під час земного життя, і наявність «чудес» після його смерті, то для Шевченкової «канонізації» важливі моральні категорії особи, відповідність ідеалу Добра, протиставлення злу виключно під час земного життя. Видається, що саме у цьому, на думку Т. Шевченка й всесвітньо-історична місія святого, адже вся людська історія уявлялась передусім як арена боротьби добра і зла.

До сакрального кола Шевченкових творів відносяться віросповідання, віровчення, таїнства, святі місця. Так, у поемі «Холодний Яр» поет закликає дотримуватись заповідей Христових: *«Не ховайте, не топчіте / Святого закона»* [7, 356]. Прагнення істинних християнських чеснот (*sacrum*) та біль через втрату їхнього сенсу у тогочасних реаліях (*profanum*) проглядає у рядках поеми «Тарасова ніч»: *«Гине слава, батьківщина; / Немає де дітись; / Виростають нехрещені / Козацькі діти; / Кохаються невінчані; / Без попа ховають; / Запродана жидам віра, / В церкву не пускають!»* [7, 85]. З емоційною напругою поет виголошує вирок перетворенню святого на буденне: *«Ні, ні, нічого / Нема святого на землі...»* («Якби ви знали, паничі...») [8, 223]. Типологічні збіги з канонічними традиціями у творах Т. Шевченка стосуються ритуальних предметів, дій, текстів. Зокрема, поет визнає сакральну цінність хреста і як предмета, і як знамення: *«Я схаменувся, осінивсь / Святим хрестом...»* («Якось-то, йдучи уночі...») [8, 367]), ікони *«І перед нею помолюся, / Мов перед образом святим / Тієї матері святої»* («У нашім раї на землі...») [8, 193]), богослужінь та обрядів *«У неділеньку святую / У досвітню годину / У славному-преславному / Місті в Чигирині / Задзвонили в усі дзвони, / З гармати стріляли, / Превелебную громаду / Докупи скликали. / З святими корогвами / Та з пречистими образами / Народ з попами / З усіх церков на*

гору йде...» («У неділеньку святую...») [8, 145], «Треба буде / Акафіст найняти / Миколаєві Святому / Й на часточку дати...» («Наймичка») [7, 340]), спільноти осіб, пов'язаних з культом («Привітайте, святі ченці, / Товариша з Лугу!» («Чернець») [8, 50]). Сакральній значимості відповідають уведення до поетичних текстів численних найменувань релігійно-службової літератури («...та возьме / Та ще й прочитає / «Апостола» серед церкви» («Москалева криниця») [8, 240], «А в неділю, / Або в яке свято / Бере святий Псалтир в руки / Та й іде читати / У садочок» [8, 241]).

У творах Т. Шевченка переважають ті пласти сакрального, що мають стосунок до релігійного світобачення. Поряд з канонічним базисом носії сакральності переосмислюються поетом в дусі народної агіології з додаванням елементів авторської «канонізації» та інтерпретації. Виразна риса концептосфери сакрального у творчості Т. Шевченка – імпліцитне християнське світорозуміння, сформоване домінуванням християнської парадигми у вітчизняній духовній культурі. В цілому християнсько-філософські структури в поетичній рецепції зберігають первинний сакральний зміст, іноді зміщуються у зону профанного на поетикальному чи мовно-стилістичному рівнях, відображаючи особливості світоглядних орієнтирів українського митця. Окрім догматичної святості, почерпнутої зі Святого Письма, у творчості Т. Шевченка простежуються типологічні паралелі цього поняття, сформульовані у збірках давньоукраїнської духовної словесності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вільчинська Т. Концептуалізація образів Святих у поетичній картині світу Т. Шевченка / Т. Вільчинська // Шевченкознавчі студії : зб. наук. праць / ред. кол. : Г. Ф. Семенюк (голова) та ін. — Вип. 12. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. — С. 223—229.

2. Горський В. С. Нариси з історії філософської культури Київської Русі (середина XII — середина XIII ст.) / В. С. Горський. — К. : Наук. думка, 1993. — 162 с.
3. Новейший философский словарь / под ред. И. Т. Фролова ; 7-е изд., перераб. и доп. — М. : Республика, 2001. — 1280 с.
4. Огієнко І. Тарас Шевченко / упоряд., авт. передм. і коментарів М. С. Тимошик / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). — К. : Наша культура і наука, 2003. — 432 с.
5. Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка : Навколо «Москалевої криниці» : Дванадцять статтів / Леонід Плющ ; передм. Ю. Шевельова — К. : Факт, 2001. — 384 с.
6. Росовецький С. Агіографія християнська в літературній творчості Шевченка / С. Росовецький // Шевченківська енциклопедія. Робочий зошит «А». — К. : НАНУ Інститут літератури ім. Т. Шевченка, 2005. — С. 51—67.
7. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / Т. Г. Шевченко ; редкол. : М. Г. Жулинський та ін. — К. : Наук. думка, 2001. — Т. 1. — 784 с.
8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т.; / Т. Г. Шевченко ; редкол. : М. Г. Жулинський та ін. — К. : Наук. думка, 2001. — Т. 2. — 784 с.

БИГУН О. А.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ КОНЦЕПТОСФЕРА САКРАЛЬНОГО В ТВОРЧЕСТВЕ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

В статье рассматривается концептосфера сакрального в творчестве Т. Шевченка. Анализируется религиозный контекст сасрит'а и его творческая интерпретация. Исследуется типология концептов святости канонической традиции в поэзии Т. Шевченка.

Ключевые слова: концептосфера, сакральное, христианская культура, Т. Шевченко.

BIGUN O.

***ARTISTIC CONCEPT SPHERE OF SACRAL
IN TARAS SHEVCHENKO'S WORKS***

The article deals with the concept sphere of sacral in T. Shevchenko's works. The religious context and its artistic interpretation are analyzed. The typology of dogmatic sacral concepts in T. Shevchenko's poetry is investigated.

Key words: concept sphere, sacrum, Christian culture, T. Shevchenko.

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2012 р.

